

Szakály Ferenc:

Kanizsa és uradalma a vár török kézre jutása előtt

Szigetvár bukását (1566)¹ követően, egészen 1600 októberében bekövetkezett elestéig,² vitathatatlanul Kanizsa volt a dél-dunántúli magyar végvárrendszer legfontosabb — úgy is mondhatnók: egyetlen igazán fontos, huzamosabb ideig helytállni képes — erőssége. Így vélekedtek róla a kortársak, például a belső-ausztriai rendek és kormányzervek is, amelyek biztonságuk zálogának, Stájerország, Karintia, Krajna, sőt bizonyos fokig Alsó-Ausztria „kulcsának” tekintették, s gyakran nyújtottak neki közvetlen katonai és anyagi segítséget.³

A rá irányuló megkülönböztetett figyelem ellenére Kanizsa a kifejezetten rossz forrásadottságú véghelyek közé tartozik. Noha a korabeli levelezésanyag hatalmas mennyiségű — részben mindmáig kiaknázatlan — kanizsai vonatkozású információtömeget tartalmaz,⁴ működésének feltárását nagyban akadályozza, hogy egyelőre nélkülözniük kell ún. várgazdálkodási iratait. Miután Kanizsa és uradalma 1568 elején a Nádasdy családtól átkerült az uralkodó, közelebbről: a Hadi Tanács és a kamarák kezelésébe, megszabadni látszik az alattvalók viszonyait és kötelezettségeit regisztráló urbáriumok sora,⁵ s ismeretlen helyen lappanganak az olyasféle kanizsai vizsgálati jegyzőkönyvek, elszámolások, bevételi jegyzékek, sőt várleltárak is, amelyekből oly sok hasznos had-, gazdaság- és társadalomtörténeti ismeretet merítettek Sziget,⁶ Eger⁷ vagy Gyula⁸ kutatói.

Mielőtt azonban választott témánkra térnénk, jeleznünk kell, hogy Kanizsa Nádasdy-kori (1532—1567) urbáriumanyagának feltárása és ismertetése sem történt meg a kívánatos mértékben. Részletekbe itt nem bocsátkozunk, nem mehetünk el azonban szó nélkül amellett a furcsa jelenség mellett, hogy a témával foglalkozó kutatók hallgatással mellőzték e forráscsoportnak a város lakosságára — összetételére, jogállására és sorsára — vonatkozó információit is. Így aztán nem állhattuk meg, hogy ezt a Kanizsa történetére nézve oly fontos adatsort ne közöljük.

Kezdjük azon, hogy korábban Kanizsa nem minden paraszt és polgári sorban élő lakosa tartozott a város mindenkori földesurának fennhatósága alá. A Szombathely utcai 12 negyedtelek lakóinak földesura a helyi plébános volt,

akinek több környékbeli faluban voltak részbirtokai, sőt egész falvai; a később az uradalomhoz csatolt Fityeházát is ő uralta.⁹ Arra vonatkozólag, hogy ez a helyzet még fennállott-e a Nádasdy-korszak végén is, megoszlanak információink.¹⁰ A városban — ismeretlen időpontig — az elesettek befogadására létesített ispotály (hospitalis) is működött, amely ha jobbágyokkal nem is, de szántókkal rendelkezett a város határában.¹¹

Az 1568. február 18-án felfektetett urbárium ekként sorolja fel a lakosokat, illetve az elhagyott telkek egykori tulajdonosait:¹²

1. A most is a várban lakó és annak szolgáltatásokkal tartozó jobbágyok („coloni eiusdem nunc in vallo novo manentes et ad arcem sua servitia praestantes”):

Túrós György bíró	1/2 telkes
Buza Mátyás	1/2 telkes
Herceg Miklós	1/2 telkes
Bedők Tamás	1/2 és 1/4 telkes
Balog Imre	1/2 telkes
Bebők Pál	1/2 és 1/4 telkes
Pipo András	1/2 telkes
Kalmár Mihály	1/2 telkes
Bocskor Ferenc	1/2 telkes
Bagoly János	1/2 és 1/4 telkes
Szentes János	1/2 telkes
Hencse Máté	1/4 telkes
Lakatgyártó Lőrinc	1/2 telkes
Pajzsgyártó Antal	1/2 telkes

(Az utóbbi kettő — mivel mesterségével szolgált a várhoz [„qui tamen suo artificio servunt ad castrum”] — libertinus volt.)

2. A veszedelmes hadihelyzet miatt szétszóródott jobbágyok („coloni procul dispersi propter pericula”):

Kósa István	egész telkes
Kósa Imre	egész telkes
Bedők Barnabás	egész telkes
Bakos Mihály	1/2 telkes
Bagoly Ambrus	1/2 telkes
Bedők Kis Mihály	1/2 telkes
Nagy Gergely	1/2 telkes

Kalmár György	1/2 telkes
Kósa János	1/2 telkes
Tót Márton	1/2 telkes
Kósa Péter	1/2 telkes
Ilona, Varga Balázs özv.	1/2 telkes

3. A teljesen elpusztult telkek („sessiones penitus desertae et hominibus carentes”) tulajdonosai korábban ezek voltak:

Buza Ambrus	1/2 telkes
Pósa Illés	1/2 telkes
Bus Imre	1/2 telkes
Kovács Pál	1/2 telkes
Annyán Imre	1/2 telkes
Farkas István	1/2 telkes
Becske András	1/2 telkes
Bagoly Albert	1/2 telkes

4. Zsellérek, akiknek semmi földjük nincs, de szolgálnak a várhoz („inquinini de eodem oppido nullas terras habentes et servientes”):

Mészáros György deák	Kósa János
Mészáros János	Kalmár Tamás
Becske Barnabás	Kaza Benedek
Pósa Illés	Bus György
Pósa Kristóf	Tót Miklós özvegye
Szijgyártó János	Buza Ambrus özvegye
Varga Balázs	Bus Imre özvegye
Varga Antal	Varga András özvegye
Gyalus Balázs	Jánoska Gergely özvegye
Barbély András	Buza Balázs özvegye

Kósa Bálint özvegye

Mint látható, a közösség felbomlása már jócskán előrehaladt, s a folyamat valamikor a következő évtizedek folyamán odáig jutott, hogy Kanizsának immár nem volt többé polgári lakossága. Az alább bőven ismertetendő 1597. évi összeírás már úgy nyilatkozik, hogy a városban kívül és belül egyaránt csak katonák laknak („tam internum, quam externum milites Suae Maiestatis incolunt”). Meglehet, a fentiekben éppen a magyar polgári lakosság hosszú ideig utolsó névsorát adtuk közre.

Az ismertetett körülmények nagyon felértékelik azt a három, 16. század végi, kanizsai összeírást, amelyeket az ilyesfajta források természetes lelőhelyén, a Magyar (Pozsonyi) Kamara archivumának Urbaria et Conscriptioes című gyűjteményében sikerült felfedeznünk. Ezek az alábbiak:

1. Egy datálatlan, cím nélküli urbárium, amely 35 Zala és Somogy megyei helység lakóinak névsorát és úrbéri kötelezettségeit tartalmazza. Jelen formájában nyilván töredékes, hiszen az utolsó fennmaradt lap aljára a Fityeháza nevet írta az összeíró, amiből következik, hogy az elkallódott lapokon kerültek felsorolásra annak esetleges lakói és szolgáltatásai.¹³

2. Egy datálatlan jegyzék, amely kívül a „Verzaichnus aller vnd Jeder dörfer vnnnd Vnderthanen, so zu der herrschaft Canischa gehören, was vnnnd wieuul ydem dem Türkhen für Tribut jährlichen reichen vnd geben müssen”, belül „Die dörfer, so zu der herrschaft Canischa gehören, derselben sein allenthalben ausser Estering, Pämblin, welche vor ainen Jar Öd worden, auch das dorf Vynep, und Jez aller Erst gemach widerumb dieselben, da Irer nur was Wenig verschandt, Erfolgt, werden möchten. Neüne [?] vnd der Vnderthanen 139, vnd alle gehuldigt, geben dem Türkhen, wie nachuolgent Verzaichnet, den Tribut” címet viseli, s amely 9 Somogy és Zala megyei helység török részre teljesítendő szolgáltatásait részletezi.¹⁴

3. „Connumeratio bonorum presidy Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Canisiensis et inquisitio per egregios dominos Ladislaum Egeraly praefectum abbatiarum Zalawar et Kapornak, necnon Joannem Hollossy militem Canisiensem iuxta iuramentum Judicum et civium juratorum anno 1597 mense Junio et Julio facta”, amely 14 Zala és Somogy megyei helységnek a kanizsai vár, valamint 3 helység Kiskomár számára teljesítendő szolgáltatásait tartalmazza.¹⁵

A három összeírásban mindössze két olyan információ akad, amelyből készítésük időpontjára következtethetünk. Az egyiknek — miszerint az alattvalók elsősorban a Babócsára irányuló prófuntszállítás miatt („ob devehendam annonam ad castrum Babolcha”) zúgolódtak, amiből következik, hogy a forrás azután keletkezett, hogy a keresztény hadak 1595-ben Babócsát visszavették a töröktől¹⁶ — nem sok hasznát vehetjük, hiszen éppen abból a fentebb 3-as számmal jelölt feljegyzésből származik, amelyről egyébként is tudjuk, hogy 1597-ben készült. Számunkra fontosabb az az utalás, miszerint Berény, Dencs, Gelse, Iharos és Újudvar falvak a török torkában fekszenek („den Türkhen gar am Zaun”) és a dencsiek nemcsak szpáhiknak, hanem a segesdi vajdának is adóznak. Mivel a Zrínyi György vezette magyar hadak 1594. március 14-én kényszerítették váruk elhagyására a csurgói és segesdi, majd két nappal később a szőcsényi török őrseget,¹⁷ nyilvánvaló, hogy az a — felsorolásunkban a 2. — forrás, amelyben ezt olvashatjuk, csakis e magyar támadás megindulása előtt keletkezhetett. Mint címében olvasható, ezen összeírás elkészítésekor Esztregenyre, Pamlény és Újnép pusztán állott, s így megnyugodva tapasztaljuk, hogy Újnép az 1597. évi jegyzék szerint is pusztá — igaz, elpusztulásának időpontját ebben 1595-re teszik —, Pamlényt pedig csak nemrégiben kezdték megülni elszéledt lakói („ad hanc possessionem non ita diu redierunt inhabitatores, noviter suas sessiones aedificarunt et sunt illorum septem, qui jam sese mediocriter recollegerunt”). Ezzel szemben Esztregenyén — amelynek csak fele tartozott a várhoz — 9 olyan colonust talált az 1597. évi összeíró, akik már meglehetősen jól bírták magukat; vagyis —

ha feltevésünk helytálló — ennek a falunak az újjáépülése már korábban megkezdődött.

A minden bizonnyal csonka 1. számú urbárium, sajnos, semminő támponttal nem szolgál önmaga datálásához. Felvételének idején a felsorolt 35 helységből 9 — Almaszeg, Szepetnek (amelyet a törökök belátható időn belül már másodszor égettek fel), Venéce, Miháld, Szentpál, Páld, Csicsó, Szentpéter és Keresztúr — teljesen üresen állott, de nyugodt szívvel az elpusztult helyek közé számíthatjuk magát Kanizsát, Dencset és Berényt is. Kanizsának ugyanis ekkor sem volt polgári lakossága; egykori lakói a környékbeli falvakba húzódtak („was aber für Vnnderthanen verbleiben, die haltten sich auf anderen wmblienden Dörffern”). Dencsnek ugyan volt még néhány lakosa, a telkek nagyobb része azonban üresen állt. Berény megmaradt népe nem a régi helyére tért vissza a legutóbbi pusztulás után, hanem új falut épített magának a határ egy másik pontján („Dieses Dorf ist gleichfalls öedt vnnd von dem Türggen gar verwüesst worden, vnnd wie Ballog Mathe vndt Todt Imbre, so vorhin alda gewohnt, anzaigen, so haben die Vnderthanen, so Verbleiben vnnd noch verhandten, aus bezwanngnus der Türggen, an ain anderen Ort ain neues Dörffl gebauvt, welche gleichwol den Grundt zu Beren nachmalen gemüessen”).

Az összeíró kivétel nélkül minden esetben a törököket jelöli meg a pusztítás okozóiként anélkül azonban, hogy az időpontot megadná. Egyedül Miháldnál mondja meg, hogy a falu tizenhat esztendővel korábban néptelenedett el, Páldról pedig Somogy megye portális adóösszeírásai-ból tudjuk, hogy már az 1540-es években is deserta volt.¹⁸ Joggal vélhetnők tehát, hogy az urbáriumot olvasva is az ún. tizenöt éves háború (1593—1606) első éveiben járunk; annál is inkább, mert nehéz lenne más magyarázatot találni rá, miért pusztították volna a törökök ily szenvedélyesen a nekik is adózó, némelykor az ő felségterületükön fekvő településeket. Ugyanerre utal az is, hogy az összeíró szerint Kanizsa polgárai a veszélyes hadjárás és az ellenséges fenyegetés miatt álltak odébb a mindenfelől pusztaságtól övezett erősségből („der gefärlichen Kriegsleüff vnd feindes Gfahr des westen herumb alles öedt”).

Az adott körülmények között végülis csupán az urbáriumban, illetve a másik két kanizsai jegyzékben — kivált a pontosan datált 1597. évben — megadott alattvaló (jobbágy+zsellér) — számok összevetéséből következtethetünk az előbbi keletkezési idejére. Az alattvaló-számok azokban a helységekben, amelyek mindhárom forrásban szerepelnek, a következőképpen alakultak:

	a l a t t v a l ó k s z á m a		
	török adóról		
	a datálatlan urbáriumban	felvett datálatlan jegyzékben	az 1597. évi jegyzékben
Sármás	32	8	25
Szepetnek	puszta	8	21

	a l a t t v a l ó k s z á m a		
	török adóról		
	a datálatlan urbáriumban	felvett datálatlan jegyzékben	az 1597. évi jegyzékben
Újudvar	39	20	21
Gelse	53	28	30
Újnép	puszta	puszta	puszta
Esztregegye	13	puszta	9
Iharos	21	13	22
Dencs	20	12	12
Berény	14	10	11
Bósfalva	10	8	14
Becsehely	37	32	31
Pamlény	17	puszta	7*
Összesen	256	139	223
*Újjáépülőben			

Ha kiindulópontunk — miszerint az alattvalók számának a tizenöt éves háború éveiben előrehaladva fokozatosan csökkenie kell — helytálló, úgy nyilvánvaló, hogy datálatlan urbáriumunk mindenképpen a két másik összeírás, sőt valószínűleg még a háború megindulása előtt keletkezett, hiszen — a belőle leolvasható nagyarányú (közel 33%-os) falupusztulás ellenére is — messze épebb uradalomról ad hírt, mint az utóbbiak. Csupán látszatra mond ellent az alkalmazott módszernek, hogy a török szolgáltatásokat regisztráló 1595. előttré datálható jegyzékben jóval kevesebb adófizetőt regisztráltak, mint az 1597. évben. Bár rejtély, hogy az összeíró ezúttal miért foglalkoztatja ez, — hiszen semmi köze az összeírás témájához —, maga meséli, hogy a felsorolt falvakban az általa megadottnál több subditus él, sokan ugyanis a haramiák közé adták magukat és Újvárbán, Bajcsavárott és Kanizsán szolgálnak („so begeben sy sich doch Vndter die haramia, vnd dienen aines thails zu Vyuar, Weitschauer vnd Canischa”). Ezek úgymond, jóllehet fisikális telken élnek, szolgálatukat katonai szolgálatnak fogják fel, s nem hajlandók sem robotot teljesíteni, sem tizedet, vámot és hadiadót fizetni. Rajtuk kívül Szepetneken és Becsehelyen van 1—1 libertinus is, akik szintén vonakodnak leróni tartozásaikat.

Visszatérve az 1. számú urbárium datálásához: ha az valóban a két másik összeírásnál jóval korábban, legkésőbb az 1580-as és 1590-es évek fordulóján — de meglehet, hogy még előbb — keletkezett, úgy a falvak benne leírt elpusztítása, felégetése, a lakosság elhajtása és legyilkolása nem valamely rendszeres hadművelet, hanem — ellentétben az elemi logikával — a békeévek török portyáinak számláját terheli. (Miként az a tizenhat éve pusztán álló Miháld esetében evidens is.) S valóban: a különféle keresztény források gyakorta panaszkodnak a Kanizsa környékét ért barbár török támadások miatt.¹⁹

Ad absurdum véve a dolgot persze elképzelhető lenne, hogy a frontvontól valamelyest távolabb került kanizsai uradalomba begyültek a hadasabb vidékek menekülői, s

így annak falvaiban a század végére ismét népességyarapodás következett be. Erre utalhatna például, hogy Somogy megye 1599. évi portális összeírása Iharoson valamivel több (27) házat regisztrál,²⁰ mint az 1597. évi kanizsai összeírás. E lehetőségnek azonban kategórikusan ellentmond, hogy ugyancsak az 1599. évi portális összeírás tanúsága szerint mind Zala, mind pedig Somogy megye lakossága erőteljesen csökkenő tendenciát mutat.²¹ Így lehetett ez magában a kanizsai uradalomban is: nyilvánvalóan ekkortájt — a legkésőbb a vár elestének évében, 1600-ban — preparálhatta urbáriumunkat egy másik német tisztviselő olyképpen, hogy nemcsak már az eredeti felvétel idejére elpusztult, hanem más helységek (Szege-de; Bósfalva kivételével az összes Hegyföld-vidéki falu; Zsigárd; Mikefalva; Szentgyörgy; Falkos) neve mellé is odabiggyesztette az „ödt” szócskát, jelezvén, hogy időközben ezek is elnéptelenedtek. Így aztán immár csupán azok a helységek mutatkoznak népesnek, amelyeket az 1597. évi jegyzék is lakottnak tüntet fel.

Mivel, mint látható, az urbárium datálásában még számos megválaszolatlan kérdés maradt, ehelyütt — mellőzve az amúgy is meglehetősen semmitmondó kötelezettségeket — amelyek közül a censusfizetés 1597-ben már nem is terhelte az alattvalókat —, csupán a bennük található jobbágy- és zsellérszámokat s egyéb, a település belső viszonyaira vonatkozó adatokat gyűjtöttük ki belőle az eredeti sorrendben ([-vel jelezve az egy bíróság alá tartozó községeket]):

	jobbágy	zsellér	összesen
Esztregegye	13	7	20
Sármás	28	5	33
Almaszeg			puszta
Bánfalva			puszta
Újnép			puszta
Pamlény	17	—	17
Szepetnek			puszta
Becsehely	37	—	37
Szege-de	3	—	3
<i>Hegyföld vidék:</i>			
Gerecse	11	—	11
Perenye	9	—	9
Csornoha	5	—	5
Bósfalva	10	—	10
Gyanóc	5	—	5
Bükkalja	3	2	5
Cinegeföld	6	—	6
Kislagd	2	—	2
Gelse	42	11	53
Újudvar	39	—	39
Zsigárd	10	—	10
Mikefalva	18	—	18
Szentgyörgy	6	—	6
Venéce		(11 üres féltelek)	puszta

	jobbágy	zsellér	összesen
<i>Somogy megyei falvak:</i>			
Miháld			puszta*
Dencs	9	11	20
	(ezen kívül még 30 üres negyedtelek)		
Falkos	3	—	3
Szentpál	9	7	puszta**
Berény	9	7	16
			puszta***
Iharos	21	—	21
Ság	5	—	5
Szentpéter			puszta
Keresztúr			puszta****
Fityeháza			puszta
Összesen	311	43	354

* Megmaradt lakosai közül 2 Dencsen, 1 Berényben.

** 5 megmaradt lakosa Berényben.

*** Megmaradt lakosai közül 13 jobbágy és 6 zsellér Iharoson.

**** 18 megmaradt jobbágy a szomszédos falvakban.

A fentebb kivonatolt urbárium nemcsak azért hiányos, mert cím nélkül kezdődik és éppen Fityeháza leírásának kezdetén megszakad — amely után, eredetileg akármennyi helység adatai következhetek még —, hanem azért is, mert semmilyen utalást nem tartalmaz Kanizsának a hódoltságba egészen a Dunáig benyúló tartományáról. Mint köztudott, a Kanizsához fogható nagy 16. századi magyar végvárak, mint például Sziget, Eger és Gyula, több száz, török megszállás alatt álló települést kényszerítettek fennhatóságuk alá, s terjedelmes hódoltsági befolyási övezettel rendelkeztek olyan másodrendű erősségek is, mint amilyen például Várpalota volt.²²

A kanizsaiak Sziget eleste után oly gyorsan jelentkeztek a gazdátlaná vált tehető Duna-melléki mezőváros, Tolna adójáért, mintha már régen erre a fejleményre vártak volna, illetve mintha eddig csupán csak a szigetiek iránti szolidaritás tartotta volna vissza őket attól, hogy befolyásukat egészen a Dunáig kiterjesszék. A tolnaiak — valamikor 1566/1567 fordulóján — éppen amiatt jelezték Gyulaffy László veszprémi főkapitánynak: szívesen elfogadnák őt uruknak, mert nem bíztak abban, hogy a távoli Kanizsáról megfelelő védelmet kaphatnak. Bár Gyulaffy tényleg felkérte Tolnát,²³ I. Miksa király 1567 őszén mégis a palotai kapitányságból a kanizsaiba frissen áthelyezett Thury Györgynek adományozta a mezőváros haszonélvezetét.²⁴ Nyilván azért, mert úgy vélekedett, hogy a dél-dunántúli hódoltság e legszélső pontját jobban kézben lehet tartani Kanizsáról, mint az egyébként nem kevésbé távoli Veszprémből. Thury — aki Palota hódoltsági tartományának megszervezése során gazdag tapasztalatokat szerzett az ilyesféle ügyekben — rá is szolgált a bizalomra: 1568 májusában maga a nagyvezír tiltakozott amiatt, hogy hódoltató levelekkel árasztotta el Pécs és Szigetvár vidékét, fegy-

verrel fenyegetvén az ottani lakosságot, ha nem akarna Kanizsára adózni és szolgálni.²⁵

Így volt ez a következő évtizedekben is; mivel azonban az erre vonatkozó adatokat másutt már összefoglaltuk, csak arra emlékeztetünk, hogy 1590-es évek elején a Dél-Dunántúl Kanizsától legtávolabb eső részén, Délnyugat-Tolnában legalább 44 olyan helységről tudunk, amely rendszeresen várunkhoz adózott.²⁶ Sajnos, azok az urbáriumok, amelyekből adataink származnak, nem árulják el,

hogy a szóban forgó helységeket maga a vár — vagyis: az ott szolgáló katonák közössége — vagy egyes katonái birtokolták-e.²⁷ Ez utóbbi esetben hiába várjuk, hogy a — majdan bizonyos előkerülő — kanizsai várvizsgálatok jegyzőkönyveiből információkat meríthetünk Kanizsa hódoltsági tartományáról, hiszen a biztosok ezek adóztatására és sorsára már nem terjeszkedhettek ki.

A kanizsai uradalom falvainak török adóztatására térve, az a következőképpen alakult:

	háztartás- szám	kézpénz tallér	egy háztartás- ra jut (tallér)	báránytized Ft	kaszapénz Ft	vaj pint	méz pint	szövet
Berény	10	125	12,50	1	1	10	10	
Iharos	13	200	15,40	1,30	1,30	20	20	1 vég karasia
Dencs	12	140	11,70	1,20	1,20	17	—	6 sing sája
Újudvar	20	400	20	—	—	52	52	
Gelse	28	350	12,50	—	—	32	32	
Becsehely	32	200	6,25	—	—	60	—	
Sármás	8	90	11,25	—	—	25	—	
Szepetnek	8	80	10	—	—	30	30	1 vég karasia
Vasfalva*	8	75	9,30	—	—	20	20	1 vég karasia
	139	1660	átlag: 11,90	3,50	3,50	266	154	3 vég karasia + 6 sing sája

* Ilyen nevű falu csak a középkorban volt az uradalomban; a Hegyföld-vidéki Bósfalvával azonos.

A fenti táblázat csupán a török földesúrnak (szpáhinak) beszolgáltató tételeket tartalmazza. Ezen túlmenően a dencsiek a segesdi vajdának családonként 1—1 pint vajat és mézet, 1—1 köböl lisztet és árpát, valamint közösen 1—1 szekér szénát és fát, a becsehelyiek két, ismeretlen helyen szolgáló vajdájuknak összesen 20 tallér tizedmegváltást, 12 tallér kézpénzt és 12 pint vajat, bizonyos ispánnak („dem Spann”) 4 tallért, a regisztrálásukat végző írkokoknak 5 tallér tiszteletdíjat és 1 bárányt (vagy helyette 70 dénárt) adnak. (A becsehelyiek a szpáhinak is tartoztak „ajándékkal”; felszólításra családonként 60—60 dénárt kellett adniuk.) Berény, Iharos, Dencs, Újudvar és Gelse oly közel esett a török várakhoz, hogy lakosaikat szinte naponként beszólították azokba — elsősorban nyilván Segesdre, esetleg Csurgóra — robotolni („werden etwas hörter [értsd: härter], dan die Andern von den Türckhen, welche täglich bey Inen mit der Robat oder andern beschwärt”). A török kincstárnak fizetendő adóról — a dzsijjé-

ről vagy harácsról — csupán Becsehelynél emlékezik meg az összeírás: évi 39 tallért fizetett.

Az összeírás köztörténetileg legérdekesebb része az, amelyben a készítő a török földesúri adókiivetés módszereit jellemzi. Eszerint a jobbágy saját személye után 1 tallért fizet — ez azonban akár 2 tallérra is felmehet —, felesége és vele közös háztartásban élő, húsz év feletti fia után 1—1, tíz év körüli fiú- és leánygyermek, valamint minden ökre és lova után 1/2—1/2 tallért, minden hold bevetett földje után 20—20 dénárt ad. Tehene után jár a táblázatban feltüntetett vaj-adó. Mindezt családonként — nem számítva a robotot — átlagosan 15—18 tallérra becsülte.

Már az is meglepő, hogy ezek, a már magyar végvárvonulást mögött fekvő helységek nem szabott évi összeggel (summával) és azt kiegészítő némi ajándékkal adóztak — amit maga a közösség bontott le egyes tagjaira —, hanem egyénenként, vagyis olyan módon, ami a családi és termelési viszonyok állandó ellenőrzését feltételezi. Még megle-

pőbb, hogy a törökök a feleséget, a leánygyermeket, az igaerőt és a vetésterületet is adóalapnak minősítették, s a háztartásra kivetendő összeget — differenciáltan — ennek alapján kalkulálták ki. Az elsősorban a várható adó megbecslését célzó török szandzsák-összeírások (*tahrir defterek*) ugyanis némileg más kivetési módszerre engednek következtetni. Bár ezek is számba veszik a háztartásfővel együtt élő nőtlen fiúgyermeket — hogy milyen életkortól kezdve, az szandzsákként eltérő²⁸ —, nőtlen testvéreket, némelykor a szolgálkat, s jelzik azt is, hogy a gazda nőtlen vagy nős-e, úgy tűnik, minden adóegységet (*hanet*) azonos összeggel kívánnak megterhelni. Annak jeleként, hogy sem az ígásállatok, sem a vetésterület nem érdekelte a török összeírókat, ezekre vonatkozó becslések a szandzsák-összeírásokban nem szerepelnek, annál inkább viszont a várható gabona- és bortized,²⁹ ami a kanizsai jegyzékben csupán Becsehelynél kerül említésre, tizedmegváltás formájában.

A kanizsai várnál teljesítendő „magyar” robotról a következő képet kapjuk az 1597. évi jegyzékből: Minden falu köteles volt igaerejéhez szabott mennyiségű szántót megművelni két vagy három ökör által vontatott ekével. Hogy ezt a kanizsai határban vagy saját határukban tették-e, az összeírás nem árulja el. Abból azonban, hogy a készítő — mivel az úgymond bővelkedik vetésterületben és rétben — Szepetneken allódiium építésére tesz javaslatot, arra kell következtetnünk, hogy ezek a szántók a megnevezett helységekben feküdtek. Az igényelt iga és a bevetett terület mennyisége így alakult:

	alattvalók száma	ekék száma	bevetett terület (hold)
Sármás	25	8	16
Szepetnek	21	5	10
Újudvar	21	7	14
Gelse	30	8	16
Újnép (elpusztulása előtt)	11	3—4	6—7
Iharos	22		
Fazokas			
Dencs	12	10	20
Berény			
Becsehely*	30+1 libertinus	8	16
Bósfálva	14	3	6
Pamlény**	7	2—3	6
Összesen	171+1 libertinus	61—69	110—111

* A Kanizsán szolgáló királyi gyalogosok táplálására is szolgál („in quaet pedites quoque Suae Maiestatis sese enutriunt”)

** Újjáépülőben

Ugyanezek a számok a Kiskomáromhoz tartozó helységben így alakultak:³⁰

	alattvalók száma	ekék száma	bevetett terület (hold)
Kiskomár*	38	6	12
Galambok (Somogy m.)**	34	8	16
Karos (Somogy m.)	16	4	8
Összesen:	88	18	36

* A lakosság panasza szerint Bakó Farkas kapitány elragadta a parasztok szántóit, s a maga számára műveltetni azokat.

** Tavaszai vetés alá annyit kell szántaniuk, amennyit a kapitány kíván.

A kanizsai uradalom falvai nem a szabott terhek, hanem elsősorban amiatt panaszkodtak egyetemlegesen, hogy azokon felül is mindenféle munkákat végeztetnek: szántatnak, szőlőt kapáltatnak, szénát kaszáltatnak és szállíttatnak, csépeltetnek, valamint fát vágatnak velük mind a katonák számára való kenyérsütéshez, mind pedig az éjszakai őrhelyekhez. Két, Kanizsa melletti helységben működött malom, amelyeknek karbantartásánál úgyszintén sokat kell dolgozniuk, mint ahogy a hidak karbantartásából is ki kell venniük a részüket. A legtöbb panasz azonban a Babócsára irányuló prófunt-szállítás miatt volt, amelynek során az uradalom parasztjainak úgymond 50 ökre pusztult el az útban. A kihallgatott parasztok a babócsai vecturázással magyarázták azt is, hogy a korábbi években jóval nagyobb területet tudtak robotban megszántani, mint a vizsgálat időpontjában. A jobbágyok, úgy tűnik, választhattak, hogy évi 250 szekér szénát kaszálnak a vár számára vagy pedig megművelik azt a három kincstári szőlőt, amelyről Sármásról és Becsehelynél tesz említést az összeírás. Az összeíró úgy találta, hogy a kocsmáltatást az uradalomban nem lehet bevezetni.

Annál buzgóbban mérette saját borát a karosi és a kiskomári jobbágyokkal a kiskomári kapitány, aki Galambokon és Karoson kilencedet is szedett a paraszti szőlők után, s gyakorta vett igénybe robotmunkát szőlei megkapáltatásához, gabonája kicsépeltetéséhez is anélkül, hogy a köteles cséplőrészt kiadta volna.

Jegyzetek:

- ¹ Szigetvár emlékkönyv (Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára). Szerkesztette RÚZSÁS LAJOS. Budapest, 1966. (Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete — Értekezések 1966) passim
- ² GÜNTHER CERWINKA: Die Eroberung Kanizsa durch die Türken. In: Graz als Residenz — Innerösterreich 1564—1619. Graz, 1968. (Johanna—Publikationen des Steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek am Joanneum 3.) 409—510. 1.
- ³ FRANZ OTTO ROTH: Wihitsch und Weitschawar (Zum Verantwortungsbewußtsein der adeligen Landstände Innerösterreichs in Gesinnung und Tat im türkischen 'Friedensjahr' 1578). II. Erbauung und Einrichtung des Kastellen Bajcsavár (1578). Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 61 (1970) 154. 1., vö. Magyar országgyűlési emlékek V—IX. Szerkesztette FRAKNÓI VILMOS. Budapest, 1877—1885. (Monumenta Hungariae Historica. III. Monumenta Comititalia Regni Hungariae V—IX.) passim.
- ⁴ Az eddigi szakirodalom lényegében csupán ennek alapján rajzolta meg Kanizsa hadtörténetét a 16. század második felében. Vö. BALOGH JÁNOS: Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nagykanizsa, 1897. és V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Kanizsa vára. Budapest, 1987. 53—78. 1.
- ⁵ Az 1530. és 1563. évi urbárium kiadva: Urbáriumok (XVI—XVII. század). Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta MAKSAJ FERENC. Budapest, 1959. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 7.) 130—148. 1. Az 1568. évi urbárium ismertetése: MÜLLER VERONIKA: Thury György kanizsai kapitánysága. Hely és év nélkül 42—44. 1., V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Kanizsa vára a Nádasdyak korában (1532—1568). Veszprémi Történelmi Tár I. Szerkesztette VERESS D. CSABA. Veszprém, 1990. (A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa) 80—81. 1., V. MOLNÁR L.: Kanizsa vára i. m. 166—167. 1.
- ⁶ TIMÁR GYÖRGY: Királyi Sziget (Szigetvár várgazdaságának iratai, 1546—1565). Pécs, 1989. (Baranya megye török kori forrásai I. Szerkesztette SZITA LÁSZLÓ), vö. TAKÁTS SÁNDOR: Vizsgálat Zrínyi Miklós ellen = Emlékezzünk eleinkről. Hely és év nélkül 261—281. 1.
- ⁷ Az egri várgazdaság anyagának kiadásán SUGÁR ISTVÁN dolgozik, aki már eddig is számos tanulmányt publikált e témakörből. Vö. pl. Az egri vár 1594/5. évi számadása. Archivum (A Heves Megyei Levéltár közleményei) 5 (1975) 5—39. és 6 (1977) 5—48. 1., Bornemissza Gergely deák élete. Eger, 1984. (Studia Agriensia 4) 47—92. 1. passim, stb.
- ⁸ VERESS ENDRE: Gyula város oklevéltára 1313—1800. Gyula, 1938., vö. SCHERER FERENC: Gyula város története I. Gyula, 1938.
- ⁹ 1549-ben Fityeháza és Péterfalva teljesen az övé volt, Újudvaron pedig részbirtokos volt. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta MAKSAJ FERENC. II. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.) 947., 966. és 981. 1.
- ¹⁰ Az 1567. szept. 17-i urbárium úgy nyilatkozik: haec platea fuit plebani Kanysiensis et continet sessiones quartales doudecim, az 1568. febr. 18-i viszont úgy, hogy alie sessiones ad ecclesi-
- am et plebanum spectantes per parochum possidentur. Ratio conscriptionis pertinentiarum, proventuum Vniversorum arcis Kanysa iussu Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis de consensu Magnificae Dominae Palatinissae per Egregios Dominos Petrum Simandy, Blasium Sejthery et Christophorum Aranyassy Commissarios ad id deputatos 17 Septembris Anni 1567 inchoata. OL E. 156. Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones (a továbbiakban: UetC) 27:59. és Anno domini 1568 die 18 Mensis February super pertinentiarum castris Kanisa proventulique conscriptione per Egregios Johannem Chwzy et Nicolaum Zenthpétery Commissarios Sacratissimae maiestatis Imperatoris. Uo. 27:60.; Mindenesetre Fityeháza még 1567-ben is a plébánosé volt: Ista possessio pertinet ad ecclesiam oppidi huius Kanysa.
- ¹¹ OL UetC 27:59. (idézett urbárium)
- ¹² OL UetC 29:9. (idézett urbárium)
- ¹³ OL UetC 84:44.
- ¹⁴ OL UetC Irregestrata 7:102.
- ¹⁵ OL UetC 27:61.
- ¹⁶ V. MOLNÁR L.: Kanizsa vára i. m. 74.1.; Eszerint helyesbítésre szorul a közhasznú kronológia, amely 1594. márc. 26. utánra teszi Babócsa visszafoglalását: Magyarország történelmi kronológiája a kezdetektől 1970-ig (Négy kötetben). Főszerkesztő: BENDA KÁLMÁN. Budapest, 1982. II. 413. 1.
- ¹⁷ V. MOLNÁR L.: Kanizsa vára i. m. 74. 1.
- ¹⁸ T. MÉREY KLÁRA: Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után. Szigetvári emlékkönyv i. m. 193. 1.
- ¹⁹ PI. TAKÁTS SÁNDOR—ECKHART FERENC—SZEKFÜ GYULA: A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553—1589. Budapest, 1915. passim, TAKÁTS SÁNDOR: Thengöldi Bornemissza János = A török hódoltság korából. Hely és év nélkül (Rajzok a török világból IV.) 387—473. 1. passim
- ²⁰ T. MÉREY KL.: i. m. 191. 1.
- ²¹ ACSÁDY IGNÁC: A magyar adóztatás története 1598—1604-ben. Budapest, 1906. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XX. 6.) passim.
- ²² SZAKÁLY FERENC: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. 60—80. 1.
- ²³ TAKÁTS SÁNDOR: Ráthoti Gyulaffy László = Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. bővített kiadás. Hely és év nélkül 280—281. 1.
- ²⁴ MÜLLER V.: i. m. 15. 1. és HUSZÁR PÁL: Thury György szerepe a dunántúli végvári harcokban, 1554—1566. Várpalota, 1974. 95—97. 1.
- ²⁵ TAKÁTS SÁNDOR: A nagy Thury György = Régi magyar kapitányok i. m. 120. 1.
- ²⁶ SZAKÁLY F.: i. m. 103—104. 1.
- ²⁷ Valószínűbbnek látszik az utóbbi, hiszen Kanizsa őrségének jelentős része idegen zsoldos volt, akik nem vettek részt a hódoltság népének magyar adóra kényszerítésében, s így nem formálhattak igényt azok szolgáltatásaira sem. Amikor Lorántffy Mihály ónodi kapitány 1600 tavaszán — Mátyás főherceg közvetítésével — védelmet kért Zrínyi György zalai főispántól 17 Tolna, valamint 52 Baranya és Somogy megyei faluja részére, nem valamely várat, hanem nemeseket és végvári katonákat jelölt meg bitorlóként. BILKEI IRÉN—

TURBULY ÉVA: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1555–1711) I. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29.) 743. (1600. ápr. 13–16.)

²⁸ DÁVID GÉZA: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 52–56. 1.

²⁹ KÁLDY-NAGY GYULA: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 52.) 9–54. 1. passim.

³⁰ Kiskomárhoz más falvak is tartoztak, de ezekről az összeírás csupán csak annyit közöl, hogy Merke — bár nem egészében Kiskomár tartozéka — szolgál, az egészében ide birtokolt Tapson, Samson és Beke szántanak, szénát kaszálnak és más szükséges szolgálatot végeznek a kapitánynak.